DOI: 10.47745/ERJOG.2026.03.05

NÓTÁRI TAMÁS

A longobárdoktól a longobárd jogig – nép, királyság és írott törvény Itáliában

From the Lombards to Lombard Law – People, Kingdom, and Written Law in Italy

Abstract: The emergence of the *Leges Langobardorum* cannot be interpreted as the late recording of customary law carried to Italy by an unchanged Lombard people. Ancient references to the name, the *Origo gentis Langobardorum*, archaeological evidence from Pannonia and Italy, royal historiography, charters, and legislation have different evidentiary value and reveal a political community whose composition, religious affiliations, and forms of self-identification changed over time. The migration of 568, the gradual consolidation of the kingdom centred on Pavia, interaction with local Italian society, and the development of Catholic kingship formed the historical setting of Rothari's Latin Edict of 643. The legislative sequence from Rothari to Aistulf, together with royal memory, Latin literacy, and the survival of Lombard legal terminology, demonstrates that the unity of the corpus did not rest on ethnic or dogmatic immutability. It arose instead from the changing historical order of the kingdom and from successive normative layers that preserved, reinterpreted, and extended an authoritative written foundation.

Keywords: Lombard law, *Leges Langobardorum*, early medieval lawmaking, *Volksrecht*

Összefoglaló: A *Leges Langobardorum* jogtörténeti értelmezése csak akkor kerülheti el az eredetmítoszok és a későbbi dogmatikai kategóriák visszavetítését, ha a törvényanyag keletkezését a longobárd politikai közösség itáliai átalakulásával együtt vizsgálja. A 643. évi *Edictus Rothari* nem egy változatlanul megőrzött, Itáliába hozott népjog egyszerű írásba foglalása, hanem egy közel három nemzedéke fennálló, helyi társadalmakat és késő római intézményi örökséget magába építő királyság latin nyelvű törvényhozási önmeghatározása. A tanulmány az eredethagyomány, a pannóniai jelenlét és az 568. évi bevonulás forráskritikai vizsgálatából kiindulva követi a királyság területi, társadalmi és vallási átalakulását, majd Rothari királyi emlékezetét, az *Edictus* belső rendjét, a latin írásbeliség és a longobárd terminológia kapcsolatát, végül pedig az egymást követő királyok törvényei között felismerhető normakapcsolatokat elemzi. A Rotharitól Aistulfig vezető törvényhozási ív azt mutatja, hogy a *corpus* egységét az írott alapréteg fennmaradása és az ehhez kapcsolódó, eltérő mélységű királyi módosítások teremtették meg.

Kulcsszavak: longobárd jog, *Leges Langobardorum*, kora középkori jogalkotás, *Volksrecht*

1. Eredethagyomány, név és etnogenezis; a pannóniai jelenlét

A 643 és 755 között keletkezett longobárd törvényanyag történeti értelmezéséhez aligha elegendő a királyi rendelkezések közvetlen politikai környezetének felidézése; az *Edictus Rothari*, valamint Grimoald, Liutprand, Ratchis és Aistulf törvényei olyan közösség nevében és számára szólalnak meg, amelynek eredetéről, összetételéről, nyelvéről és vallási kötődéseiről a források eltérő időpontokban, más műfajban és nem azonos bizonyító erővel beszélnek.[1]

A longobárd megnevezés első ókori előfordulásai több mint négy évszázaddal megelőzik az itáliai királyság létrejöttét: Velleius Paterculus a Kr. u. 5. év hadjáratainak összefüggésében az Elba vidékén élő csoportként említi a *Langobardi* népét, Tacitus pedig a suebek között sorolja fel őket.[2] A saját eredetről szóló legrégibb összefüggő elbeszélés, az *Origo gentis Langobardorum* szerint az északi Scadanan szigetén élt a winnilinek nevezett kis nép; vezetőik, Ibor és Aio, valamint anyjuk, Gambara a túlnépesedés miatt hagyták el hazájukat; a vandálokkal vívott küzdelem előtt Frea azt tanácsolta a winnili asszonyoknak, hogy hajukat arcuk elé kötve férjeik mellett jelenjenek meg a csatában. A monda itt kapcsolja be a nép nevének eredetét: Godan hajnalban meglátva az asszonyokat, azt kérdezte, kik ezek a hosszúszakállúak; Frea így felelt: akiket névvel illet, azoknak a győzelmét is el kell ismernie – a winnilek tehát ettől fogva viselték a longobárd nevet. Az elbeszélés a női bölcsességet, az isteni névadást és az első győzelmet egyetlen jelenetben kapcsolja össze, majd az uralkodók sorával a közösség sorsát az itáliai királyságig vezeti végig.[3]

A történet értéke aligha abban áll, hogy ellenőrizhető leírást őrzött volna meg. Scadanan azonosítása Skandináviával nyelvileg és az antik földrajzi hagyomány alapján kézenfekvő, mégsem igazolja egy egységes nép északról délre tartó vándorlását. Ugyanez áll Scoringa, Mauringa, Golanda, Anthaib, Banthaib és Vurgundaib állomásaira: a nevek mögött részben valós térségek emléke húzódhat meg, a pontos lokalizálási kísérletek azonban egymástól távoli útvonalakat rajzolnak meg. Az *Origo* földrajza nem térképként igazít útba az akkori jelenig vezető múlt rendjében; a vándorlást a közösség természetes állapotaként, a királyok sorát pedig a folytonosság hordozójaként mutatja be. A szöveg keletkezése és hagyományozása ugyancsak óvatosságra int. Az *Origo* fennmaradt alakja a VII. század második felében, feltehetően Perctarit uralkodásáig nyerte el ismert szerkezetét; kéziratai a longobárd törvényanyaggal együtt maradtak fenn. Ez a társítás nem teszi az eredetelbeszélést a törvények előszavává, de jelzi, hogy a királyi múlt, a nép neve és az írott jog egyazon kézirati hagyományban kapcsolódott össze. A közösség kezdeteiről szóló történet a jogot nem ősi változatlansággal ruházta

1 A forráscsoportok eltérő bizonyító erejéről és a longobárd identitás kutatásának módszertani fordulatáról Delle Donne, 2025, 11. skk.; Pohl és Rychterová, 2026, 129. skk.
2 Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* II, 106, 2; Tacitus, *Germania* 40.
3 *Origo gentis Langobardorum* 1; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 7–10.

fel, ehelyett a királyságot helyezte olyan narratívába, amelyben az egymást követő uralkodók a *gens* történetének meghatározó alakjai maradtak.[4]

Paulus Diaconus a VIII. század végén írott *Historia Langobardorum* első könyvében átvette és kibővítette az eredethagyományt: a Frea és Godan szerepéről szóló elbeszélést mesének minősítette, Godant a római Mercuriusszal azonosította, mégsem hagyta el a történetet. A keresztény szerző távolságtartása és megőrző gesztusa együttesen jelöli ki az eredethagyomány helyét: pogány istenei már nem tartoztak az elfogadott világmagyarázathoz, de a névadás története továbbra is a longobárd múlt része maradt. Paulus műve azonban nem adattár: a királyság bukása után, karoling politikai környezetben írott történeti mű a közösség emlékezetét, Itália történetét és a keresztény gondviselés rendjét fűzi egybe.[5]

Az eredetelbeszélés nőalakjai és vezetői nem kínálnak közvetlen adatot a VI. századi társadalmi intézményekről – Gambara alakjából éppoly kevéssé következik valamely ősi nőuralom, mint Ibor és Aio közös vezetői szerepéből egy meghatározott alkotmányforma. E motívumok az elbeszélt kezdetek mondabeli toposzai: a kis népet a bölcs tanács, az összetartozás és a megfelelő pillanatban kivívott győzelem teszi életképessé.[6] A modern etnogenezis-kutatás e források nyomán a longobárd közösség fennmaradását a királyi dinasztiák, a hadsereg, a közös eredethagyomány, a névanyag, a jogi sajátosságok és a más csoportoktól való elhatárolódás együttes hatásával magyarázza.[7]

Vagyis az ókori említések után a longobárdok csak az V. század végén és a VI. század elején jelennek meg ismét biztosabban az elbeszélő forrásokban: a nép a Duna középső szakaszának északi előterében, a Rugilandnak nevezett térség közelében élt, ahol a Nyugatrómai Birodalom felbomlását követően herul, rugi, gót, gepida és más hatalmi csoportok versengtek. Tato király uralkodása alatt a longobárdok legyőzték Rodulf herul királyt; a győzelem az *Origo* és Paulus elbeszélésében olyan fordulatként kerül értelmezésre, amely a korábban alárendelt vagy kevéssé jelentős népet regionális hatalommá tette.[8] A történet részletei késői hagyományból ismertek, az erőviszonyok átrendeződése azonban összhangban áll a Duna-vidék korabeli politikai mozgásával.

Tato bukása után Wacho került hatalomra; házassági politikája a türing, bajor és frank uralkodóházakhoz kapcsolta a dinasztiát – uralkodása alatt a longobárdok már olyan regionális hatalomként léptek fel, amelynek súlyát a frank, osztrogót és kelet-római politika egyaránt számításba vette.[9] A pannóniai jelenlét több lépcsőben ragadható meg: Audoin uralkodása idején a kelet-római kormányzat a longobárdokat a gepidákkal szembeni szövetségesként használta, és a Száva, a Dráva, valamint a Duna között

4 Az *Origo gentis Langobardorum* keltezéséről, változatairól és jogi kézirati környezetéről Pohl, 2004, 317–320; Pohl, 2005, 555–558.

5 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 8–10; a mű keletkezéséről és elbeszélő céljáról Plassmann, 2007, 28–35.

6 Az eredetelbeszélések motívumainak történettudományi értékeléséről Pohl és Rychterová, 2026, 130–136; Plassmann, 2007, 13–22.

7 Pohl, 2005, 555–566.

8 *Origo gentis Langobardorum* 4; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 20. A Duna-vidéki hatalmi környezetről Gasparri, 2011, 34–36; Christie, 1995, 36–52.

9 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 21. A dinasztikus kapcsolatokról Pohl, 2002, 163–169; Gasparri, 2011, 34–36.

fekvő, egykori római tartományokban biztosított számukra letelepedési lehetőséget. A források eltérő hangsúllyal említik a császári engedélyt, a katonai megszállást és a korábbi népesség visszaszorulását; egységes, egyetlen évhez köthető honfoglalás helyett hosszabb terjeszkedéssel lehet tehát számolni. A longobárdok hatalma az 540-es évek végére Pannónia jelentős részére kiterjedt, ám a tartomány nem vált szigorúan körülhatárolható longobárd területté.[10]

Az 552. évi összecsapásban Alboin, Audoin fia a hagyomány szerint megölte Turismodot, Thorisind gepida király fiát; a két uralkodó közötti későbbi megbékélés története a harcos vitézség és a királyi elismerés példájává formálta az eseményt. A végső fordulatot 567 hozta, amikor Alboin az avarokkal kötött szövetségben megsemmisítő vereséget mért Cunimund gepida királyságára.[11] A győzelem nem biztosított tartós longobárd uralmat a teljes Kárpát-medence felett: az avarok önálló hatalma éppen ekkor szilárdult meg, a velük kötött megállapodás pedig Pannónia átengedésének és az esetleges visszatérés feltételeinek emlékét is megőrizte.[12]

2. Az 568. évi bevonulás és a királyság kialakulása

Alboin népe 568 tavaszán hagyta el Pannóniát; egyes itáliai források a következő évhez kapcsolták a megszállás kezdetét, így a szakirodalomban sokáig 568 és 569 egyaránt szerepelt.[13] A kortárs Marius Aventicensis szerint Alboin seregével, asszonyaikkal és egész népével *(in fara)* foglalta el Itáliát; Paulus Diaconus húsvét utánra datálja az indulást, és kiemeli, hogy a longobárdok felégették pannóniai lakóhelyeiket.[14] Az elbeszélés hangsúlyai tehát a vállalkozás visszafordíthatatlanságát emelik ki, az avarokkal kötött megállapodásról szóló hagyomány viszont arra vall, hogy a kortárs döntésben katonai számítás és a visszatérés lehetősége egyaránt jelen lehetett. Az Itáliába vonuló csoport nem volt etnikailag homogén: Paulus szászokat, gepidákat, bolgárokat, szarmatákat, pannonokat, noricumiakat és más népeket sorol fel a longobárdokhoz csatlakozók között.[15] A *fara* jelentése körüli vita természetesen árnyalja a képet: a szó utalhatott együtt mozgó rokonsági csoportra, katonai egységre vagy olyan települési közösségre, amelyben rokoni és szolgálati kapcsolatok fonódtak össze.[16]

A bevonulás okai nem vezethetők vissza egyetlen kényszerítő tényezőre: az avar hatalom megjelenése növelte a pannóniai helyzet kockázatát, Itália viszont a gót háború és a járványok után katonailag meggyengült, földjei és városi központjai pedig a

10 Procopius, *De bellis* VII, 33–35; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 22–23. A pannóniai berendezkedés fokozatosságáról Christie, 1995, 52. skk.
11 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I, 23–27; *Origo gentis Langobardorum* 5.
12 Az avar szövetségről Pohl, 2002, 169–176. Az avar történelem írott forrásaihoz összefoglalóan Szádeczky-Kardoss, 1998.
13 Az 568/569. évi keltezésről Christie, 1995, 74–81; Mores, 2021, 541–548.
14 Marius Aventicensis, *Chronicon* a. 569; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 7; *Origo gentis Langobardorum* 5.
15 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 26.
16 A *fara* értelmezési vitájáról Pohl, 2002, 178. skk.

hadvezérek számára vonzó zsákmányt és tartós uralmi lehetőséget kínáltak. A későbbi elbeszélés, amely szerint Narses sértettségében hívta volna be a longobárdokat,[17] a kortárs forrásokból nem igazolható.[18] Elképzelhető, hogy Alboin és a kelet-római hadvezetés között korábbi szövetségi kapcsolatok álltak fenn, de az itáliai vállalkozást nem lehet császári betelepítésként leírni; a hadjárat saját királyi döntés alapján indult, és hamarosan a birodalmi terület elfoglalásához vezetett.

Az első megszervezett hatalmi központ Forum Iulii, a mai Cividale körül jött létre, ahol Alboin rokonát, Gisulfot állította a friuli határvidék élére. Innen a csapatok a Pósíkság felé vonultak; Milánó 569-ben, Pavia hároméves ostrom után 572-ben került a longobárdok kezére.[19] A hódítás nem egyetlen hadjáratban és aligha egységes terv szerint zajlott; egyes hadvezérek nyugat és dél felé terjeszkedtek, a bizánciak pedig megőrizték Ravennát, Rómát és az ezeket összekötő területsávokat, továbbá több tengerparti várost. A királyság földrajzi adottságait a megszerzett belső térségek, a császári fennhatóság alatt maradt központok és a közöttük húzódó változó határvonalak határozták meg.[20] Az északi és közép-itáliai királyi területeket a későbbi szóhasználat *Langobardia maior* néven különítette el a spoletói és beneventói hercegségek *Langobardia minor* területétől. Spoleto és Benevento urai elismerték a longobárd politikai hagyományt, kapcsolatuk Paviával azonban uralkodónként és korszakonként változott. A bizánci korridor, Ravenna exarchátusa, a római hercegség és a déli császári birtokok miatt a longobárd Itália nem alkotott összefüggő területet.[21]

Alboin 572-ben történt meggyilkolását Cleph rövid uralma követte, majd 574 és 584 között nem választottak királyt. A harmincöt hercegről szóló paulusi felsorolás nem tekinthető pontos közigazgatási jegyzéknek, a tízéves *interregnum* azonban a hódítás első szakaszának politikai tagoltságát mutatja. A hadvezérek helyi központokból gyakorolták hatalmukat, frank területekre és a bizánci Itáliába vezettek hadjáratokat, ám a királyi dinasztia összefogó ereje hiányzott. A frank és bizánci nyomás 584-ben Authari megválasztásához vezetett. Paulus szerint a hercegek vagyonuk felét átadták a királynak a *regnum* helyreállítása érdekében.[22] Authari és utóda, Agilulf uralma alatt a királyi központ Paviához kötődött, a palota és a királyi birtokok pedig fokozatosan lehetővé tették, hogy az uralkodó ne csupán hadjáratok vezetőjeként lépjen fel. A hercegek mellett megjelenő, megerősödő *gastaldus*ok, a királyi megbízottak hálózata közvetítette a központi hatalmat. E tisztségek eredetéről szóló „római–germán viták" kevésbé termékenyek annál a kérdésnél, miként változott tényleges működésük az itáliai környezetben: a VIII. századra a *gastaldus*ok pénzügyi, igazgatási és bírói feladatokat egyaránt elláthattak, ami a királyi kormányzat hosszabb fejlődését, nem pedig a kész intézményrendszer átvételét jelzi.[23]

17 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 5.
18 A Narses-féle meghívás hagyományának kritikájáról Mores, 2021, 548. skk.; Fabbro, 2015, 51. skk.
19 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 8. skk.
20 A hódítás katonai folyamatáról Christie, 1995, 81–105; Fabbro, 2015, 78–119.
21 Busino, 2025, 167–204; Gasparri, 2025, 83–90.
22 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 28–32; III, 16.
23 A *gastaldus*ok összetett, a királyság fejlődése során kialakult feladatairól Gasparri, 2025, 86–88.

A „római–germán vita" által determinálva a hódítás története sokáig két, egymással szemben álló nép, a katonailag győztes germán longobárdok és a legyőzött római lakosság találkozásának történeteként élt a szakirodalomban, noha a források ennél kevésbé világosan körvonalazható társadalomképet mutatnak. Itália népessége a gót háború, a járványok és a birodalmi adóztatás következtében megrendült, mégsem tűntek el a városok, az egyházi intézmények, a birtokos családok, a kézműves és kereskedelmi kapcsolatok; a longobárd had pedig már érkezésekor különböző eredetű csoportokat fogott össze.[24]

A hatalomátvétel első évtizedeiről szóló írott források különösen szűkszavúak. Paulus Diaconus a hercegek korát a súlyos erőszak, az egyházi vagyon elkobzásának és római előkelők lemészárlásának időszakaként írta le;[25] elbeszélése megőrizte a hódítás pusztításának emlékét, de azt több mint két évszázaddal későbbi erkölcsi és politikai szemléletben formálta át. A királyi és hercegi jelenlét aligha egyszerűen rombolta vagy konzerválta a késő antik várost – új uralmi rendbe illesztette.[26] A személynevek is e sokszínű társadalmi képet őrzik. A germán eredetű nevet viselő személy nem feltétlenül beszélt longobárdul, és nem minden esetben tartozott longobárd etnikumhoz; a névválasztás kifejezhetett patrónusi kapcsolatot, rangigényt, családi emlékezetet vagy a királyság elitjéhez való közeledést. Ugyanakkor a latin és keresztény nevek longobárd családokban is elterjedtek voltak – a névanyag ekképpen nem népességjegyzék, de mutatja, hogy a longobárd politikai identitás meddig és milyen társadalmi körökben maradt mérvadó.[27] Az oklevelekben előforduló *Langobardus*, *Romanus* és más megjelölések jelentése hasonlóképp csak ügyenként vizsgálható: a népnév utalhatott jogi hovatartozásra, családi hagyományra vagy politikai hovatartozásra, de nem szükségképpen határozta meg a személy anyanyelvét.[28]

A longobárd nyelvből nem maradt fenn összefüggő szöveg, sőt teljes mondat sem – rekonstrukciója elszórt kifejezésekre, személy- és helynevekre, latin forrásokba illesztett jogi terminusokra, valamint az itáloromán nyelvváltozatokba átkerült szavakra támaszkodik. E forráshelyzet indokolja a *Trümmersprache*, töredéknyelv megjelölést, a töredékesség azonban nem a beszélt nyelv egykori szegénységére, hanem dokumentálásának módjára vonatkozik: a longobárd közösség itáliai írásbeliségét latinul írott törvények, oklevelek, feliratok és történeti művek képviselik, miközben a beszélt germán nyelv csak ott válik „láthatóvá", ahol névként, terminus technicusként vagy kölcsönszóként e latin nyelvű közegben megjelenik.[29]

A longobárd nyelv hangtani sajátosságai és szókincsének kapcsolatai alapján rendszerint a nyugati germán nyelvekhez, azon belül az ófelnémet nyelvjárásokhoz áll közel; a második *Lautverschiebung* egyes jelenségei is ebbe az irányba mutatnak, ám a forrásszerű alakok csekély száma és latin közvetítettsége miatt nem rajzolható meg olyan nyelvi rendszer, mint a folyamatos szövegekkel rendelkező ófelnémet vagy

24 Delle Donne, 2025, 35. skk.
25 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 32.
26 Gasparri, 2025, 83. skk.
27 A germán személynevek értékeléséről lásd Delle Donne, 2025, 21–31.
28 Everett, 2005, 350–358.
29 Morlicchio, 2025, 691. skk.; Francovich Onesti, 2000, 13–35.

óangol esetében.[30] A longobárd beszélt nyelv eltűnésének ideje erősen vitatott: egyes kutatók az aktív nyelvhasználat gyors, már a VIII. század elején megtörtént visszaszorulását hangsúlyozzák; mások a névanyag, a kölcsönszavak és a késői hangalakok alapján a század végéig tartó, legalább egyes csoportokban fennmaradó használattal számolnak. A nézetkülönbség részben abból ered, hogy az eltérő bizonyítékok mást mérnek: egy kölcsönvett szó tovább élhet a forrásnyelv kihalása után, a germán név latin nyelvű családban is öröklődhet, egy jogi terminus pedig írott formulává rögzülhet akkor is, amikor hétköznapi nyelvi környezete már megváltozott.[31]

3. Vallási kötődés, királyság és egyház

A longobárdok kereszténnyé válását a régebbi összefoglalások gyakran három egymást követő állomásra bontották: pogányság, ariánus kereszténység és katolicizmus – ám a források e szabályos vonalat nem támasztják alá. A Pannóniába és Itáliába érkező csoportok között pogány szokások, különböző keresztény kötődések és vallásilag közömbös politikai kapcsolatok egyidejűleg lehettek jelen. Az eredetmondában megőrzött Godan és Frea emléke a hagyomány pogány rétegét bizonyítja, de nem ad képet az 568-ban Itáliába vonulók tényleges vallási arányáról; a temetkezési rítusok ugyanígy csak közvetve és bizonytalanul kapcsolhatók meghatározott hitvalláshoz.[32]

Az „ariánus longobárdok" képe részben az osztrogót előzményekből és Paulus Diaconus megjegyzéseiből született: Paulus Rotharit ariánusnak nevezi, és egyes királyokat vagy hercegeket hitvallási ellentétek metszéspontjában helyezi el,[33] viszont e megjelölés általánosító, lévén az arianizmus több, a niceai tanítástól eltérő krisztológiai álláspont gyűjtőneve lehetett a forrás korában.[34] Theodelinda királyné bajor hercegi családból származott, Authari, majd Agilulf felesége lett, és szoros kapcsolatot tartott fenn I. Nagy Szent Gergely pápával. A pápa levelei egyszerre dicsérik a királyné hitét, sürgetik az egyházi egységet, és politikai közbenjárását kérik Agilulfnál[35] – tehát a levelezésben a királyné nem pusztán térítőként, hanem a béke, a dinasztikus legitimáció és az egyházi kapcsolatok közvetítőjeként jelenik meg.[36] Agilulf király személyes hitvallása kevésbé rajzolódik ki világosan, mint feleségéé, ám uralkodása alatt a királyság kapcsolata a katolikus intézményekkel erősödött. Fiukat, Adaloaldot 603-ban katolikus rítus szerint keresztelték meg; Monzában királyi bazilika és kincstár jött létre, 614-ben pedig Columbanus alapította meg Bobbio kolostorát Agilulf és Theodelinda

30 Lühr, 2020, 295–314; Tischler, 1989. A besorolás bizonytalanságáról Morlicchio, 2025, 695–698.
31 Francovich Onesti, 2000, 13–35, 89–104; Haubrichs, 2025, 587–590, 606–614.
32 A vallási azonosítás régészeti korlátairól Fanning, 1981; Pohl, 2000.
33 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* IV, 42.
34 Fanning, 1981, 241. skk.; Pohl, 2000, 47. sk. A niceai és *homoianus* megjelölések újabb értékeléséről Szada, 2024, 137. skk.
35 Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* IV, 4; IX, 68; XIV, 12.
36 Balzaretti, 1999, 183. skk.

támogatásával.[37] E lépések nem jelentették valamennyi longobárd egyidejű áttérését, a királyi udvar azonban egyre inkább a katolikus szakrális nyelv segítségével fejezte ki hatalmát.

A VII. század második felében a királyi hatalom egyre határozottabban katolikus jelleget öltött: Aripert nevéhez kapcsolható az arianizmus hivatalos felszámolása; Perctarit és Cunincpert uralma alatt a dinasztikus emlékezet, a szentek kultusza és a királyi reprezentáció is mindinkább katolikus formát öltött.[38] A 698. évi paviai zsinat lezárta *„A három fejezet"* körüli észak-itáliai szakadást.[39] A folyamat időrendje nem minden részletében biztos, és a felekezeti egység nem szüntette meg a helyi egyházak önálló érdekeit, de ettől az időszaktól a királyi hatalom katolikus jellege már nem alkalmi politikai választásként, hanem a *regnum* állandó elemeként jelent meg. Liutprand *prologus*ai Isten kegyelméhez, a keresztény hithez és az uralkodó lelkiismereti felelősségéhez kapcsolják a törvények kijavítását; a kegyes célú rendelkezések, a szerzetesi és egyházi vagyon védelme, a házassági és vallási állapot szabályozása mind azt mutatják, hogy az egyházi normák és intézmények a királyi rend részévé váltak. Ez azonban nem jelentette a világi jog feloldódását az egyházi előírásokban: Liutprand a kánoni tekintélyt saját királyi rendelkezései révén emelte a *corpus*ba, s ugyanazzal a hatalommal korlátozta az egyházi személyeket vagy védte a palota érdekeit.[40]

A törvényanyag szempontjából a vallási átalakulás legfontosabb vonása nem valamely korábbi jogi norma egy aktussal véghez vitt krisztianizálása: Rothari ediktuma már keresztény királyságban, latin írásbeliséggel és egyházi közreműködés mellett született, miközben terminológiája és konfliktusrendezési formái régebbi hagyományokat őriztek. A későbbi királyok a kereszténység nyelvét egyre egyértelműbben használták, de az eskü, a *wadia*, a *mundium*, a *thinx* vagy a *compositio* fogalma sem tűnt el, pusztán ezen intézmények célja, alkalmazási köre és királyi ellenőrzése alakult át.[41]

4. A törvényalkotás íve Rotharitól Aistulfig

Rothari 636-ban, Arioald halála után került trónra; uralkodásának kora a királyság területi megerősödését is magával hozta: elfoglalta a bizánci kézen maradt liguriai partvidék jelentős részét, és a keleti határon hadakozott. A 643-ban Paviában kibocsátott törvény e politikai helyzetben kapcsolta össze a királyi győzelmet, a nép emlékezetét és a jog írásba foglalásának szimbolikus gesztusát.[42] Az *Edictus Rothari* 388 *caput*ból álló törvényanyaga olyan írott alapot teremtett, amelyhez a későbbi királyok saját rendelkezéseiket hozzáilleszthették.[43] A törvény hosszabb itáliai előtörténetet feltételez:

37 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* IV, 21, 27, 41; Jonas Bobiensis, *Vita Columbani* II, 21–23.
38 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* VI, 4, 14; Gasparri, 2025, 91–93.
39 Pohl, 2006, 257–264.
40 Gasparri, 2025, 95. sk.
41 Loschiavo, 2019, 65–90.
42 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* IV, 42–47; *Edictus Rothari*, *Prologus*.
43 Meyer, 2017, 188. skk.; D'Argenio, 2019, 353. skk.

a király olyan közösség rendjét rögzíti, amely már jó ideje saját múlttal, helyi igazgatási tapasztalattal és keresztény hagyománnyal rendelkezett:[44] Rothari 376. *caputja* különösen jól mutatja, miként kapcsolódhatott a királyi újítás keresztény indokoláshoz. A rendelkezés keresztény ember számára hihetetlennek és természettől fogva lehetetlennek mondja, hogy egy asszony élő embert belülről felfaljon, majd *compositio* megállapításával, valamint a bíró felelősségének rögzítésével megtiltja, hogy a más hatalma alatt álló nőt *striga* vagy *masca* puszta gyanúja alapján megöljék.

Rothari halála után a trónviszályok és dinasztikus váltások nem szakították meg a *corpus* történetét. A beneventói hercegből 662-ben királlyá lett uralkodó katonai erővel szerezte meg Paviát, majd frank, avar és bizánci ellenfelekkel szemben, de jogalkotóként is fellépett: Grimoald 668-ban kibocsátott kilenc rendelkezésének jelentősége abban áll, hogy a harmincéves személyi és birtokállapot, a szolgai felelősség, a képviseleti öröklés és a házassági konfliktus kérdésében módosítja mindazt, ami a bírák szemében túl zordnak vagy hiányosnak látszott.[45] A VII. század utolsó évtizedeiben a királyság dinasztikus és vallási rendje megszilárdult, miközben a hercegi központok önállósága fennmaradt. Perctarit, Cunincpert és utódaik uralma a katolikus királyság reprezentációját, a Pavia körüli udvart és a királyi birtokhálózatot erősítette – e korszakból nem maradt fenn új törvényanyag, de ekkor erősödtek meg azok a kormányzati és írásbeli gyakorlatok, amelyekre a VIII. századi normaalkotás támaszkodhatott.[46]

Liutprand 712 és 744 közötti hosszú uralma a longobárd királyság politikai és törvényhozási történetének meghatározó korszaka volt; területi politikája a bizánci uralom rovására növelte a királyság területét, ugyanakkor a pápasággal kötött megállapodások és a frank kapcsolatok időről időre korlátozták terjeszkedését.[47] Liutprand tizenöt törvényalkotási alkalma több mint két évtized jogvitáira és uralmi problémáira adott választ;[48] ugyanazon kérdéskör évek múltán újra megjelent: a leánygyermekek öröklési helyzetét az első évi rendelkezések megváltoztatták, később a kegyes vagy világi rendelkezés mellett fenntartandó részt, majd egy konkrét oldalági öröklési vitát kellett rendezni; az okiratnál előbb a tartós birtoklás és a később felmutatott dokumentum összeütközése, utóbb az írnokok törvényismerete, végül a hamis okirattal szerzett birtok kérdése került elé; a felszabadításnál a király által és az oltár előtt végrehajtott forma, a tovább szolgáló szabad, majd az úr visszaélésének következménye kívánt meg új szabályozást.[49] A bírák nem egyszerűen alkalmazták a lezárt *Edictus*t: eltérő ítéleteik, az írott szabály hiánya, a hamis eskü vagy a peres zsarolás újabb királyi beavatkozás indokává válhatott.[50] Liutprand törvényei ezért nem csupán a királyi parancs egyirányú érvényesülését mutatják, sokkal inkább a jogalkotás és a jogalkalmazás kölcsönhatását: a bírák előtt felmerült döntési nehézség újabb írott szabály megalkotására késztette a királyt, annak alkalmazása pedig a bírákra hárult.

44 A királyság politikai történetéhez összefoglalóan Jarnut, 1982.
45 *Leges Grimwaldi* 1–9.
46 Gasparri, 2025, 91. skk.; Haubrichs, 2025, 598. skk.; Pohl, 2005, 558. skk.
47 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* VI, 35–58.
48 *Leges Liutprandi*, a 713–735 közötti *prologus*ok.
49 *Leges Liutprandi* 1–6, 19, 23, 43, 54–55, 65, 73, 91, 115, 140, 145.
50 *Leges Liutprandi*, a 725–735 közötti *prologus*ok.

Liutprand halála után Hildeprand rövid uralmát Ratchisé követte; a friuli hercegből lett király – lemondása után Monte Cassinóba vonult vissza szerzetesként – 744 és 749 közötti, rövid törvénycsoportja más irányba mutat: rendelkezései között feltűnően erős az eljárási és igazgatási hangsúly. A bíró napi ítélkezési terhe, személyes felelőssége, a királyhoz fordulás előírása, a más ügyében való fellépés, a *wadia* tartalmának bizonyítása, a szabályosan elkészített okirat, a régi személyállapot védelme és a határszoros ellenőrzése nem alkot ugyan összefüggő kérdéskört, viszont közös elemük, hogy a helyi döntés, a bizonyítás, a tisztségviselői közreműködés ellenőrizhető rendjét erősítik, és a már fennálló jog alkalmazását, illetve az alkalmazás kontrollját még határozottabban a király fennhatósága alá vonják.[51]

Testvére, Aistulf 749-től a királyság katonai terjeszkedése (751-ben elfoglalta Ravennát, véget vetve az exarchátusnak) törvényeiben is lecsapódott, amelyek az alattvalók mozgását erősen ellenőrző normarendszer képét mutatják.[52] Egyfelől a felszabadítás, az egyházi juttatások, a tartós birtoklás, az eskü és a személyállapot bizonyítása körében Rothari, Grimoald, Liutprand vagy Ratchis megoldásaihoz kapcsolódnak,[53] másfelől a rómaiakkal folytatott kereskedelem és az engedély nélküli utazás szabályozása, a tolvajok határátlépésének és a háború idején történő zálogvétel tiltása olyan normacsoportot alkot, amelyet már nem lehet az alapréteg javításaként értelmezni.[54] Aistulf a frankoktól elszenvedett vereségei és 756. évi halála már túlmutatnak a fennmaradt törvényanyag kronológiáján; a királyság 774. évi frank meghódítása azonban nem számolta fel a longobárd jogi hagyományt: a királyi cím, a törvényanyag és több itáliai intézmény a Karoling-uralom alatt is tovább él.[55]

5. Királyi emlékezet és az *Edictus Rothari* struktúrája

Az *Edictus prologus*a a királyi szerkesztés mellett a régiek emlékezetét is a törvény forrásai között említi: Rothari a korábbi királyok neveit úgy rendeli feljegyezni, ahogy azokat az *antiqui homines* közvetítésével megismerte; a 386. *caput* ugyanezen „öregek" segítségéhez köti az íratlan, atyai törvények felkutatását és felidézését: *„Ám jóllehet mindez így áll, a jövendő emlékezetére hasznosnak láttuk elrendelni, hogy elődeink, a királyok neveit – attól fogva, hogy longobárd népünknek királyai kezdtek lenni, amennyire az öregektől megtudtuk – e pergamenre jegyezzék fel. […] egyúttal megfontolva és e cikkely alatt fenntartva, hogy mindazt, amit az isteni kegyelem engedelmével a longobárdok régi törvényeiből alapos kutatással akár magunk, akár az öregek révén még emlékezetbe idézhetünk, e törvényhez hozzá kell fűznünk […]".*[56] A fordulat-

51 *Leges Ratchis* 1–8, 10–14.
52 Aistulf királyi és katonai programjáról Gasparri, 2025, 88. sk.
53 *Leges Aistulfi* 11–12, 16–20, 22.
54 *Leges Aistulfi* 2–9, 21.
55 Pohl, 2008, 67–78.
56 *Edictus Rothari*, *Prologus*. *Tamen quamquam haec ita se habeant, utilem prospeximus propter futuri temporis memoriam nomina regum antecessorum nostrorum, ex quo in gente nostra Langobardorum reges nominati coeperunt esse, in quantum per antiquos homines didicimus, in hoc membranum adnotari iussimus*. 386. *[…] pertractantes et sub hoc tamen capitulo reservantes, ut, quod*

ból sem állandó „vének tanácsa", sem hivatásos jogtudói testület nem rekonstruálható. Az íratlan jog – már ha az *antiqui homines* tanúságtételét nem irodalmi, legitimációs célú toposzként értjük – olyan emberek közvetítésével került a király elé, akiknek emlékezetét a szerkesztés során hitelt érdemlőnek tekintették.[57]

A királynévsor ugyanezt a kapcsolatot a longobárd uralom múltjára terjeszti ki: Agilmundtól Alboinon át Rothariig olyan uralkodói rendet alkot, amelybe a törvényhozó saját nemzetségi leszármazását is beilleszti; a névsor és az itáliai bejöveteltől számított év az írásba foglalást a *gens* történeti folytonosságába illeszti. Az 1–8. *caput* a király életét, a tartomány katonai biztonságát és a fegyveres közösség rendjét védi. A király elleni összeesküvés, a *provincia* elhagyásának kísérlete, az ellenség bevezetése, a kémek támogatása,[58] a hadban szított lázadás, a bajtárs cserbenhagyása és a gyűlésben előidézett *scandalum* tényállása, valamint a szankciók súlya – halálbüntetés, vagyonelkobzás vagy a kincstárnak járó kilencszáz *solidus* – a királyi és katonai rendet jelöli meg az *Edictus* elsőként oltalmazott érdekköreként. A 9–42. *caput* átvezet az egyéni és rokonsági konfliktusokhoz. A király előtt emelt vád, az emberölésre irányuló tanács, az orgyilkosság, a holttest kifosztása és a sír feltörése után a királyhoz igyekvő személy oltalma, a hadköteles szabad és tisztségviselői közötti viszony, az út elállítása, az álruhás támadás, az idegen udvar éjszakai megsértése, végül a templomi, palotai és városi *scandalum* következik. A sorrend nem választja szét a köz- és magánérdeket: ugyanazon cselekmény a sértett személyét, a rokonság igényét, a ház vagy a szent hely békéjét és a királyi rendet egyszerre érintheti.

A 43. *caput*tól a szöveg a személy értékét teszi a szankciók mértékévé; előbb a szabad emberre mért ütések, a rajta ejtett sebek és csonkítások következnek, majd a 74. *caput* az elődökénél magasabb tételeket a *faida* megszüntetésével indokolja. A magzat sérelme után az *aldius*ok, a házi és mezei szolgák sérüléseinek sora, az orvosi díj és a gyógyulás kimenetele, végül a különböző függő személyek megöléséért járó összegek állnak. A szabad és függő személyek tarifái nem különálló listák: azonos testrészek és következmények ismétlése teszi összevethetővé a jogállást, a munkaképességet és az urat vagy patrónust ért veszteséget. A 138–152. *caput* tömbje a testi sérelemtől a közös munka és a közös kockázat rendjéhez vezet: az együtt kivágott fa okozta halál, a méregkeverés, az építőmesterek és a munkára hívott személyek felelőssége, a tűzvészokozás és a malomban okozott kár szabályai abban mutatnak átfedést, hogy a bekövetkezett eredményért a felelősséget a cselekvő szándéka, az elvállalt munka, a felügyelet és a veszély forrása szerint osztják meg.

A 153. *caput* előtt álló *„Incipit de filiis legitimis"* a fennmaradt szöveg egyik ritka és nagyobb, belső rubrikája, vagy egyfajta „személyi és családi jogi részt" vezet be. A rokonsági fokok, a törvényes és házasságon kívül született gyermekek öröklése, a kitagadás, a közös házban maradó fivérek, a *thinx*, a *launegild* és a halál esetére szóló rendelkezés után az eljegyzés, a házasság, a *mundium*, a női vagyon, a vegyes jogállású

adhuc annuentem divinam clementiam per subtilem inquisitionem de antiquas legis Langobardorum, tam per nosmetipsos quam per antiquos homines, memorare potuerimus, in hoc edictum subiungere debeamus [...].

57 Meyer, 2017, 173. skk.

58 Az *escamarae* megnevezéséhez Szádeczky-Kardoss, 1983.

kapcsolatok és a felszabadítás következik. A leprára és a költözésre vonatkozó rendelkezések első pillantásra megtörik a család- és öröklésjogi anyagot, ám valójában azt határozzák meg, miként változik meg a személy ön- és vagyon feletti rendelkezési joga, vagyis a rokonság, a háztartás és a személyállapot kérdéskörébe illeszkednek. A 227–252. *caput* a tulajdonszerzés, birtoklás, eladás, szavatosság, határjel, hamis okirat, tartozás és zálogvétel szabályait fogja össze. Ezt követi a lopás, a szökés, a befogadás, az egyházi és királyi oltalom, az udvarba hatolás és a csoportos rendbontás tényállása; majd a 281–358. *caput* a faanyagtól, kerítéstől és ekétől a szőlőn, fákon, kutakon, vadakon és méheken át az állattartásig, vetésig és réthasználatig bontja ki a háztartás és a helyi gazdaság körében felmerülő tényállásokat.

Az általánosabb eljárási szabályok a szöveg vége felé, a 359–368. *caput*ban sűrűsödnek, de az eskütársak száma, alkalmassága, az eskü határideje és megszakadása, a *wadia*, a bizonytalan tartozás, a *waregang* és a bajvívó vizsgálata nem alkot *stricto sensu* „eljárásjogi részt". A 369–375. *caput* a királyi ügyekhez és tisztségviselőkhöz tér vissza, a 376–385. rendelkezések pedig különböző tényállásokat sorolnak kiegészítő jelleggel, mielőtt a 386. és a 388. *caput* a joganyag megalkotását, a lezáratlan ügyek elbírálását és a szöveg hitelességét rendezné.[59]

6. A törvénycorpus normáinak rétegződése

A törvényhozás működése azokban a szabálycsoportokban figyelhető meg a legtisztábban, amelyek több uralkodó jogalkotásán átívelve nyomon követhetővé teszik, miként szorult háttérbe egy korábbi bizonyítási mód, miként védték a tartós jogállapotot, milyen új formákat kapcsoltak a felszabadításhoz, hogyan módosították a rokonsági szabályokat, és mikor jelent meg új szabályozási tárgy.

6.1. Bizonyítás, nyilvánosság és az időmúlás

Az állítás, a nyilvánosság és az utólagos tagadás viszonyát Rothari a *wadia* tartalmáról támadt vita kapcsán rendezi, a döntést az adós esküjéhez kötve; ha az ügylet tartalmáról nem maradt közvetlenebb bizonyíték, az eskü zárja le a vitát.[60] Liutprand ugyanezt a rendet Rotharira hivatkozva fenntartja, de a *wadia* és a kezesállítás tanúinak elsőbbséget ad: ha két vagy három hitelt érdemlő személy az eredeti ügyletnél jelen volt, az utólagos eskünek nincs helye.[61] Ratchis továbbviszi e logikát, amikor a király, a bíró vagy szabad tanúk előtt adott *wadia* tartalmát a bíró emlékezete és a jelenlévők vallomása alapján rendeli meghatározni. Az eskü régi lehetősége csak akkor tér vissza, ha az eredeti nyilvánosságból sem emlékezet, sem tanúság nem maradt.[62] E három *caput* kapcsolata nem az írásbeliség térnyerésének egyszerű története. Okirat egyikben sem feltétlenül szükséges; a döntő körülmény annyi, hogy az ügylethez

59 Az *Edictus* szerkezeti és törvényhozói indokolásához vö. Meyer, 2017, 188–231.
60 *Edictus Rothari* 366.
61 *Leges Liutprandi* 15.
62 *Leges Ratchis* 5.

kapcsolódó közvetlen tudás megelőzi-e az utólagos, fél által irányított tisztázást. Ugyanez az elv jelenik meg Ratchis adásvételi szabályában, immár az okiratos formához kapcsolva: a szabályosan elkészített, a vételár átvételét rögzítő *cartula* kizárja a teljesítés újbóli esküvel való vitatását, de nem érinti a külön adott *wadia* hatását.[63] A nyilvános ügylet, a tanú, a bíró emlékezete és az okirat nem azonos értékű, egymást felváltó bizonyítékok; mindegyik azt a mozzanatot rögzíti, amelynek utólagos manipulálását a király meg akarja akadályozni.

Az időmúlás és a jogállapot kapcsolatát illetően Rothari az öt éve nyilvánosan fennálló birtoklás joghatásként nem a tulajdonszerzést állapítja meg, hanem a szerzés jogcíméről támadt vita bizonyítási helyzetét módosítja.[64] Grimoaldnál a harmincévi állapot ennél erősebb lezáró erőt kap: a tartós szolgai, *aldius*i vagy szabad státus, illetve birtokállapot nem vitatható újra egyszerűen bajvívással, de a tartós függés tartalma sem tehető utólag súlyosabbá.[65] Liutprand a harmincéves birtoklást a később felmutatott okirattal szemben védi, ugyanakkor megtagadja e védelmet, ha a birtok hamis dokumentumon alapult; családi és királyi vagyon esetében negyven-, illetve hatvanéves időtartamot kapcsol eltérő bizonyítási feltételekhez.[66] Ratchis a több nemzedéken át fennálló szabadságot óvja, Aistulf pedig a szabad eredetet és az önkéntes szolgálatot választja el egymástól.[67] A közös elem nem az általános elévülési vagy elbirtoklási idő kimondása, hanem a tartós és nyilvános állapot bizonyító erejének rögzítése.[68] A hamis okirat áttöri a tartós birtoklás védelmét; a szabad felmenőktől származó személyt az önkéntes szolgálat nem teszi szolgává; a patrónus nem követelhet harminc év után új terheket; az egyházi hely és a longobárd közötti birtokvita Aistulfnál ugyanazon időbeli rend alá kerül.

6.2. Személyállapot, felszabadítás és családi vagyon

A személyállapot megváltoztatását illetően Rothari felszabadítási rendjének jelentősége abban ragadható meg, hogy a szolgai kötelék megszűnését négy különböző státus létrejöttének lehetőségében rögzíti: teljes szabadságot, királyi oltalom alatt álló teljes felszabadítást, patrónusi öröklési kapcsolat mellett fennmaradó szabadságot, valamint *aldius*i helyzetet.[69] A nyilvános ügylet hozza létre a joghatást, a *cartula libertatis* ennek emlékezetét őrzi, ám az okirat hiánya, vagyis a formahiba a már végrehajtott felszabadítást nem teszi utólagosan semmissé. A későbbi királyok ehhez az eredményrendszerhez rendelnek új alakszerűségeket: Liutprand a király előtt és az oltárnál végrehajtott felszabadítást a teljes szabadsággal teszi egyenértékűvé, és a *dominus* által elkövetett súlyos visszaélés esetére királyi felszabadítást rendel el; Aistulf az ügyletet a felszabadító haláláig fennmaradó szolgálattal, illetve a halál után az oltár

63 *Leges Ratchis* 8.
64 *Edictus Rothari* 227–228.
65 *Leges Grimwaldi* 1–4.
66 *Leges Liutprandi* 54, 70, 78, 90, 115.
67 *Leges Ratchis* 6; *Leges Aistulfi* 22.
68 *Edictus Rothari* 227–228; *Leges Grimwaldi* 1–4; *Leges Liutprandi* 54, 70, 78, 90, 115; *Leges Ratchis* 6; *Leges Aistulfi* 18, 22.
69 *Edictus Rothari* 224–226.

előtt végrehajtandó ügylettel kapcsolja össze.[70] Grimoald és Ratchis nem új felszabadítási formát alkot, rendelkezéseik a már létrejött szabadság bizonyításához és időbeli védelméhez kötődnek. Grimoald a harminc éve fennálló szabadság, illetve függés érvényességét garantálja a fegyveres, bajvívási bizonyítás lehetőségével szemben; Ratchis megtiltja, hogy a magát szabadnak valló személyt az igényt támasztó személy a királyi parancs ellenére bántalmazza.[71] Rothari tehát meghatározza, milyen ügylet milyen szabadságot teremt; Liutprand és Aistulf bővíti az ügyleti formákat; Grimoald és Ratchis pedig az idő és a királyi eljárás révén védi a létrejött állapotot – az öt uralkodó rendelkezései egyetlen intézmény különböző vetületeit alakítják, anélkül, hogy egységes felszabadítási törvényt alkotnának.

A rokonsági és háztartási rendet érintően Rothari a törvényes és házasságon kívül született gyermekek, nővérek és közeli rokonok részesedését, a *thinx* korlátait, a házassági juttatások eredetét és a *mundium*hoz kapcsolódó vagyoni érdeket egymással összefüggő, de eltérő tényállásokban rendezi.[72] Grimoald a korábban meghalt fiú gyermekeit apjuk helyére állítja; Liutprand a fiú hiányában öröklő leánygyermekek helyzetét erősíti meg, majd e részesedést az ajándék, a *thinx*, a *launegild* és a kegyes rendelkezés ellenében rendeli védeni, miközben az oldalági rokonság tényéhez újabb, korlátozó szabályozást kapcsol.[73] A változás nem egyetlen nőági reform: az öröklési rész, a házassági vagyon, a *mundium*, a rendelkezési képesség és a családi összetartozás különböző kapcsolatai módosulnak.

A házon belüli öröklési és vagyoni rend átalakítása jól mutatja ugyanazon uralkodó normáinak egyszerre jogkört bővítő és szűkítő tendenciáját: Liutprand a leányok öröklését fiú hiányában erőteljesebben védi, ugyanakkor az apai vagy testvéri akarattal szembeforduló nő részesedését korlátozhatónak tekinti; a kegyes rendelkezést elismeri, de nem engedi, hogy az örökhagyó ennek révén a leányok törvényes részét teljesen elvonja; a nő vagyonának elidegenítését nem tiltja meg, de a rokonok, a bíró és a *mundoald* jelenlétéhez mint alakszerűségi kellékhez köti.[74] A változtatások közös iránya a nő, a rokonság és a vagyon eredete közötti viszony pontosabb elhatárolása, amely az egymást keresztező rendelkezések összeolvasásából bontakozik ki. Aistulf nem Liutprand öröklési szabályait fejleszti tovább, ehelyett az elhunyt kegyes célú juttatásait és felszabadításait védi az örökösök ellenében.[75] A legerősebb átalakítás Liutprandnál következik be, a későbbi király csak néhány következményt erősít meg.

6.3. Vitarendezés, katonai rend és a korrekció határai

Az erőszak szabályozásában jóval kisebb volt a későbbi beavatkozások mértéke. Rothari részletes testi sérülési tarifái, a *faida* lezárására irányuló *compositio* és a békét teremtő eskü olyan részletes szabályozást alkotnak, amelyet a későbbi királyok

70 *Leges Liutprandi* 9, 23, 55, 140; *Leges Aistulfi* 11–12.
71 *Leges Grimwaldi* 1–2; *Leges Ratchis* 6–7.
72 *Edictus Rothari* 153–175, 178–200.
73 *Leges Grimwaldi* 5; *Leges Liutprandi* 1–6, 19, 43, 65, 73, 102, 145.
74 *Leges Liutprandi* 1–5, 22, 29, 65, 102, 145.
75 *Leges Aistulfi* 10–14.

egészében nem módosítottak.[76] Liutprand a mértéken változtat, az önvédelmet és a támadó emberölést eltérően rendezi, a párviadal következményét mérsékli, valamint új megalázási és kollektív erőszak-tényállásokat szabályoz; Ratchis és Aistulf a bíró vagy város elleni csoportos fellépés, illetve a *scandalum* és emberölés megelőzésére avatkozik be,[77] a tarifarendszer alapjait azonban fenntartja. A későbbi rétegek itt főként új tényállásokat illesztettek Rothari tarifarendszeréhez, annak alapjait azonban nem változtatták meg.

A katonai és határvédelmi rendelkezések már csak részben írhatók le a korábbi normák korrekciójaként. Rotharinál a tartomány elhagyása, az ellenség bevezetése a *provinciá*ba, a hadi parancs jelentősége, a királyhoz vezető út védelme és a szökevények visszaszolgáltatásának kötelezettsége már kijelöli a királyi uralom kereteit;[78] Liutprand a szökevények továbbadásának és a kereskedő hosszas távollétének kérdését rendezi; Ratchis az idegen zarándokok ellenőrzött átkelését, a határszoros őrzését és a király titkainak elárulását szabályozza; Aistulf a hadi felszerelést vagyoni helyzethez köti, engedélyhez kapcsolja a távozást és kereskedelmet, helyreállíttatja a határzárakat, és a háborús időkben korlátozza a zálogvételt.[79] E normák között tartalmi átfedés mutatkozik ugyan, de az nem egy adott, régebbi *caput* módosításából fakad.

7. Következtetések

A vizsgálat abból indult ki, hogy a *Leges Langobardorum* történeti helye nem határozható meg egy változatlan nép, egy egységes vándorlás vagy egy Itáliába magával vitt, később pusztán lejegyzett népjog feltételezésével. Az ókori népemlítések, az *Origo gentis Langobardorum*, Paulus Diaconus elbeszélése, a névanyag, az oklevelek és a királyi törvények eltérő időben, más műfajban és különböző bizonyító erővel keletkeztek, s így a történeti folytonosságot teszik láthatóvá. A longobárd név fennmaradt, miközben az általa jelölt politikai közösség összetétele, területi helyzete, vallási kötődése, beszélt nyelve és uralmi szerkezete alapvetően átalakult. Rothari 643. évi *Edictus*a egy csaknem három nemzedéke Itáliában fennálló királyság törvényhozási önmeghatározása volt: a királyi emlékezet és az *antiqui homines* tekintélye a múlt folytonosságát, a latin írásba foglalás, a törvény szerkezete és a királyi mérlegelés pedig annak jelenbeli újrarendezését szolgálta. A longobárd terminusok fennmaradása nem cáfolja e változást: éppen latin szövegkörnyezetük mutatja meg, hogy a korábbi jogi nyelv egyes elemei miként illeszkedtek az itáliai, keresztény és királyi normaalkotás rendjébe. Grimoald, Liutprand, Ratchis és Aistulf törvényei ugyanennek az átalakulásnak az időbeli folytatását őrzik: az utódok Rothari ediktumának tekintélyére hivatkozva enyhítették, pontosították vagy új bizonyítási és végrehajtási feltételekkel egészítették ki annak rendelkezéseit, másutt pedig új feladatokat kapcsoltak ugyanazon jogintézményekhez.

76 *Edictus Rothari* 43–143.
77 *Leges Liutprandi* 20, 62, 71, 118, 123–125, 134–141; *Leges Ratchis* 10; *Leges Aistulfi* 15.
78 *Edictus Rothari* 3–6, 17, 20–25, 177, 264–276.
79 *Leges Liutprandi* 18, 44, 48–49, 83; *Leges Ratchis* 12–13; *Leges Aistulfi* 2–9, 21.

Irodalomjegyzék

Balzaretti, R. (1999) 'Theodelinda, "Most Glorious Queen": Gender and Power in Lombard Italy', *The Medieval History Journal*, 2, 183–207.

Busino, N. (2025) 'Langobardia maior e Langobardia minor: il contributo della ricerca archeologica' in D'Argenio, E., Delle Donne, R. és Sornicola, R. (szerk.) *Lingue, scritture e società nell'Italia longobarda*. Napoli, 167–204.

Christie, N. (1995) *The Lombards*. Oxford–Cambridge, MA: Blackwell.

D'Argenio, E. (2019) 'Sui tecnicismi giuridici delle leggi longobarde: Tra rideterminazioni semantiche e polisemia', *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59, 353–365.

Delle Donne, R. (2025) 'Ripensare i Longobardi. Tendenze recenti nella storiografia sull'identità e il potere nell'Italia altomedievale' in D'Argenio, E., Delle Donne, R. és Sornicola, R. (szerk.) *Lingue, scritture e società nell'Italia longobarda*. Napoli, 11–80.

Everett, N. (2005) 'How Territorial Was Lombard Law?' in Pohl, W. és Erhart, P. (szerk.) *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Wien, 345–360.

Fabbro, E. (2015) *Society and Warfare in Lombard Italy (c. 568–652)*. PhD-Thesis. Toronto: University of Toronto.

Fanning, S. C. (1981) 'Lombard Arianism Reconsidered', *Speculum*, 56, 241–258.

Francovich Onesti, N. (2000) *Vestigia longobarde in Italia (568–774). Lessico e antroponimia*. Roma: Artemide.

Gasparri, S. (2011) 'Migrazione, etnogenesi, integrazione nel mondo romano: il caso dei Longobardi' in Ebanista, C. és Rotili, M. (szerk.) *Archeologia e storia delle migrazioni*. Cimitile, 31–42.

Gasparri, S. (2025) 'Il potere del re e il governo del regno' in D'Argenio, E., Delle Donne, R. és Sornicola, R. (szerk.) *Lingue, scritture e società nell'Italia longobarda*. Napoli, 83–98.

Haubrichs, W. (2025) 'Re, notai, nobiltà e un mercenario. L'onomastica delle iscrizioni longobarde del VI–VIII secolo come indice di coscienza identitaria' in D'Argenio, E., Delle Donne, R. és Sornicola, R. (szerk.) *Lingue, scritture e società nell'Italia longobarda*. Napoli, 587–618.

Jarnut, J. (1982) *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz: Kohlhammer.

Loschiavo, L. (2019) 'Looking at the Edict of Rothari between German Ancestral Customs and Roman Legal Traditions', *Roma Tre Law Review*, 2, 65–91.

Lühr, R. (2020) 'Zum Langobardischen als Trümmersprache' in Garnier, R. (szerk.) *Loanwords and Substrata*. Limoges: Pulim, 295–314.

Meyer, C. H. F. (2017) 'König Rothari begründet seine Gesetze. Zum Verhältnis von Konsens und Argumentation in den ›Leges Langobardorum‹' in Epp, V. – Meyer, C. H. F. (szerk.) *Recht und Konsens im frühen Mittelalter*. Vorträge und Forschungen 82. Ostfildern: Thorbecke, 151–234.

Mores, F. (2021) 'Invasione, migrazione o invito? L'arrivo dei Longobardi in Italia', *Studi Emigrazione*, 58, 541–564.

Morlicchio, E. (2025) 'La lingua dei Longobardi tra germanistica, romanistica e linguistica storica. Il longobardo e il Lessico Etimologico Italiano' in D'Argenio, E., Delle Donne, R. és Sornicola, R. (szerk.) *Lingue, scritture e società nell'Italia longobarda*. Napoli, 691–704.

Plassmann, A. (2007) 'Mittelalterliche origines gentium. Paulus Diaconus als Beispiel', *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 87, 1–35.

Pohl, W. (2000) 'Deliberate Ambiguity: The Lombards and Christianity' in Armstrong, G. és Wood, I. N. (szerk.) *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Turnhout: Brepols, 47–58.

Pohl, W. (2002) *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*. Stuttgart–Berlin–Köln: Kohlhammer.

Pohl, W. (2004) 'Origo gentis Langobardorum' in Chiesa, P. és Castaldi, L. (szerk.) *La trasmissione dei testi latini del medioevo*. Firenze: SISMEL, 317–320.

Pohl, W. (2005) 'Geschichte und Identität im Langobardenreich' in Pohl, W. és Erhart, P. (szerk.) *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Wien, 555–566.

Pohl, W. (2006) 'Heresy in Secundus and Paul the Deacon' in Chazelle, C. és Cubitt, C. (szerk.) *The Crisis of the Oikoumene*. Turnhout: Brepols, 243–264.

Pohl, W. (2008) 'Gens ipsa peribit: Kingdom and Identity after the End of Lombard Rule' in Gasparri, S. (szerk.) *774 – ipotesi su una transizione*. Turnhout: Brepols, 67–78.

Pohl, W. és Rychterová, P. (2026) 'Ethnic Origin Narratives in Early Medieval Europe', *Medieval Worlds*, 24, 129–163.

Szada, M. (2024) *Conversion and the Contest of Creeds in Early Medieval Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Szádeczky-Kardoss, S. (1983) 'Zur Geschichte der spätantiken sozialen Bewegung der Skamarer (Scamarae)' in Harmatta, J. (szerk.) *Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques*. II. Budapest: Akadémiai Kiadó, 113–118.

Szádeczky-Kardoss, S. (1998) *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest: Balassi Kiadó.

Tischler, J. (1989) 'Zum Langobardischen' in Beck, H. (szerk.) *Germanische Rest- und Trümmersprachen*. Berlin–New York: de Gruyter, 195–209.